

Mementó – az emlékezés gesztusa

RAJK LÁSZLÓ AUSCHWITZI FROTTÁZSAI A MAGYAR ZSIDÓ MÚZEUM ÉS LEVÉLTÁR GYŰJTEMÉNYÉBEN

Az Art Department termeiben nemrég megnyílt kiállítás találkozásokról és gesztusokról szól. Az első találkozás a 2004-es auschwitzi magyar kiállításához kapcsolódik, amelynek látványtervét Rajk László dolgozta ki.

A kiállítás készítése közben hívták fel a múzeum munkatársai Rajk figyelmét azokra a nevekre, amelyeket foglyok karcoltak az auschwitz-birkenauai tábor területén lévő téglafalakba. Az Auschwitz 1-es tábor 7-es blokkjának oldalfalán és egy másik blokk padlásának kéménypillérein főleg Kelet-Magyarországról deportált férfiak neveivel találkozhatunk, míg Birkenauban – a konyha külső falán – magyar női nevekkal.

Ezt a drámai (élet)jelhagyást kívánta megőrizni Rajk, aki a láger Siratófalának nevezte a fogolyneveket tartalmazó téglasort, az elfeledett és soha el nem gyászolt egyéni sorsok emlékhelyét. Finom, saját emlékezeti gesztusával, frottázstechnikával, egyenként satírozta át a neveket, majd különböző eljárásokkal „hívta újra elő” őket. Az auschwitzi sorozat így – *Hiányzó sors* néven – az életműben már létező, *Hiányzó* című sorozat része lett.

Az általa gyakorolt művészi gesztus, mely látszólag egy nagyobb munka *árnyékában* történt, szervesen kapcsolódik Rajk László életművéhez és az emlékezésről vallott gondolataihoz. Amellett, hogy az ismeretlen családnevek látványa összefonódhatott benne saját nevének drámai – senkiéhez sem hasonlítható – történetével, az egyes családnevek önálló szerepeltetése azzal a gondolatával is egybecseng, hogy a holokauszt áldozataira nem tárgyak sokaságával, hanem egy-egy tárgy kiemelésével kell emlékezni: így válik az emlékezés súlyossá, jelentőségteljessé és átélhetővé.

A második találkozás és gesztus története 2020-ra nyúlik vissza, amikor Rajk Judit a Múzeumnak adományozott három grafikát az említett sorozatból – mert úgy gondolta, az életművet lassan vissza kell juttatni abba a szövehálóba, amelyből az kibomlott.

E fontos gyűjteményezési pillanat alkalmából – a három frottázssal párbeszédet teremtve – a múzeumi és levéltári gyűjteményből 12 olyan tárgyat választottunk, amelyek különböző szempontokból árulkodnak a zsidóság és a név kapcsolatáról. A művek kapcsán saját nevünkéről és a hozzá fűződő személyes, állampolgári és emlékezettörténeti kérdésekről is elgondolkozhatunk. A specifikus zsidó témák mellett a 12 tárgy történetén keresztül természetesen a Rajk-életmű fontos elemei is megjelennek: a névváltoztatás vagy az áldozatok neveit őrző emlékezet.

A levéltári tárgyakkal, dokumentumokkal együtt a három Rajk László-mű így reményeink szerint már egy koherens láncolat tagjaként, „ismerős környezetbe” érkezik meg, amikor a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár gyűjteményének részévé válik.

Amilyen finoman, tisztelettel és emberséggel közelített Rajk László az őt megtaláló és az általa megtalált témákhoz, amilyen leheletfinoman kapcsolódnak össze munkái és találkozásai, olyan nyomatékosan választottuk a kiállítás címéül a hangsúlyos és sziklaszilárdan hangzó *Memento* szót.

Hogyan jellemezhető Rajk László különleges eljárása, milyen módon és milyen eszmei tartalommal készültek a *Hiányzó sors* című sorozat lapjai? Ez az eljárás: a frottázstechnika, amelyet Rajk már korábbi munkáiban is használt. Az eltűnt demokratikus értékek emlékét idézve a magyar közéletből már hiányzó, számára fontos halott emberek portréinak dörzsnyomatát készítette el – célja, ahogy ő fogalmazott, a „kiradírozottak visszasatírozása” volt.

A francia átdörzsölő (*frotter*) szóból származó elnevezés, a frottázs az egyik legősibb nyomatkészítési technikát jelöli: az érdes, térbeli kiterjedéssel rendelkező felületre helyezett papíron a grafittal, szénnel, zsírkrétával, krétával végzett satírozás eredményeképp megjelenik a papír alatt rejlő tárgy mintázata (jelen esetben a falakba karcolt nevek).

Sokrétű művészeti „projektnek” lehetünk tanúi a Rajk által gyászmunkának és intő figyelmeztetésnek szánt, különleges technikájú munkák műfaja révén. Rajk satírozással töltött ideje az akcióművészethez vagy a *land art*hoz is köthető, hiszen nem egyszer esőben, az időjárásnak kiszolgáltatva végezte a rituáléhoz hasonló, terápiajellegű munkát, melynek központi eleme az általa ott töltött idő, maga az összpontosítás – a közvetítés az élők és a holtak között. Mintha ezzel kívánta volna „viszonozni” az áldozatok erőfeszítéseit, akik minden őket sújtó körülmény ellenére a kezük ügyébe akadt eszközökkel vészték be nevüket a téglafalba. A láger egykori területén töltött idő mellett ugyanolyan meghatározó a felkavaró szituációtól való eltávolodás, amikor manuális és digitális úton, újra és újra feldolgozta, átformálta a frottázsokat, saját otthonába „áthelyezve”, „szimulálva” a láger téglafalait.

A sorozat eszmei és gyakorlati vonásai, síkjai több magyar és nemzetközi párhuzamhoz, asszociációhoz vezetnek bennünket. Rajk maga is kiemelte Max Ernst szürrealista frottázsainak fontosságát. A technika avantgárd megközelítése mellett nem kevésbé fontos az ősi eljárás gyászmunkához köthető aktusa. A lenyomat mint halotti maszk, mint az élet „átmentése, rögzítése” a művészetben is megjelenik: például Antoni Tàpies testrészekről készített frottázsai juthatnak eszünkbe. A háborús traumákhoz kötődő gyászmunka képzőművészeti párhuzamait, a történelem sebeinek megjelenítését, azok betapasztásának szándékát lát-

hatjuk Günther Uecker *Szög-képein* (ahol szögek fúródnak különböző felületekbe) vagy Anselm Kiefer alkotásain, amelyek természeti metaforákkal jelenítik meg a háború pusztítását, sebeit.

Rajk Auschwitzban készített frottázsai a huszadik századi magyar kultúrtörténet szálaihoz is elvezetnek bennünket. A téglafalakba karcolt nevekhez hasonlóan Esterházy Péter híres Ottlik-lapján is szimbolikussá válik maga az íráskép és az írás folyamata. Az író 1982-ben egyetlen papírlapra másolta kézírással Ottlik Géza *Iskola a határon* című művét – írással tisztelegve az írás előtt. A kódexmásoláshoz hasonló aprólékos munka szakrális, mantraszerű jellege mutatkozik meg Rajk későbbi gesztusában is.

A holokauszt kollektív képzőművészeti emlékezeteként áll előttünk Ország Lili életműve: az auschwitzi téglafalakhoz hasonló képfelületekre rajzolt gesztusszerű írásjelek a múlt roncsoltságát, rétegzettségét szimbolizálják. Ország Lilinél a betűk karcolások, nyomok, jelek: traumák nyomai, töredékek, amelyekre már nem emlékszünk pontosan.

Rajk László éppen ezt az emlékezetmunkát, az elfeledett áldozatok megismerését kívánta elvégezni – egy-egy pillanatra felvillantani emléküket a múlt homogén falából. Ahogyan Georges Didi-Huberman írja, „a lenyomat nem készít semmit, mégis létrehoz valamit”, amivel „a láthatatlan is láthatóvá válik”.

A kiállítást Rajk László emlékének ajánljuk.

(A szerző a kiállítás kurátora, a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár munkatársa)